

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXXII. ÉVF. 1940. MÁRCIUS—ÁPRILIS

2. FÜZET.

Unitárius vallás és unitárius Hiszekegy.

Ugy látszik, hogy nemcsak az unitárius egyházon kívül állók nincsenek mindig tisztában az unitarizmus lényegével, hanem néha még mi magunk is nagyon gondolkozunk, hogy milyen tartalommal töltjük meg azt a keretet, melyet ez a fogalom jelöl: *unitárius vallás*. Különben nem volna olyan nagy probléma számunkra a megírása egy új káténak, mely kristálytisztán mutassa mindenkinek, hogy mit jelent e szó: unitárius vallás és azon sem nagyon töprengnénk, hogy milyen is legyen az *unitárius Hiszekegy*.

Legelőször is meg kell állapítanunk, hogy az unitárius vallás az unitárius egyházat alkotó keresztények vallásos hitének, meggyőződésének egységes kifejezése, az unitárius Hiszekegy pedig ennek a közös meggyőződésnek a lehető legrövidebbre leegyszerűsített formában való megvallása. Az unitárius egyház az egyetemes keresztény egyháznak része, az unitárius vallás vagy hit-felfogás a keresztény vallásnak sajátos, különös formája.

Vannak, akik szeretnék kizárni az unitáriusokat a nagy keresztény közösségből. Simén Dániel szerint az *ortodox* teológusok azok, de hogy kik azok, azt nem mondja meg a Ker. Magv. 1939. évi 6-ik füzetében megjelent „Széljegyzetek Hiszekegyünk reformjához“ c. dolgozatában. Romániában ortodox alatt általában és hivatalosan is a gör. kel. vallást értik, az evangélikus és református egyházban az eredeti lutheri, illetve kálvini felfogáshoz mereven ragaszkodó teológusokat nevezik ortodoxoknak szemben a szabadelvűek táborával, a róm. katolikus egyház „egyedül üdvözítő“ önmeghatározása is involválja a helyes felfogást, igazhitűséget jelentő ortodox kifejezést.

Azonban akár ortodoxok, akár nem, az unitáriusokat a nagy keresztény közösségből kizárni akarók nem kizárólag a szentháromság tagadása miatt teszik ezt, hanem főleg az unitáriusoknak a

Krisztus-eszmével szemben elfoglalt álláspontja miatt. Hiszen maga a keresztény, *christianus*, *χριστιανος* szó Krisztushoz tartozót, *krisztusvallót* jelent s mikor ez az elnevezés keletkezett talán legelőször Antiochiában, azokra alkalmazták, akik hitték, hogy Jézus a Krisztus. Tehát a szó eredeti, ősi jelentése szerint *keresztény az, aki hiszi, hogy Jézus a Krisztus*. Aki ezt nem hiszi, azt akkor sem tartották kereszténynek, mikor legelőször alkalmazták ezt az elnevezést és azután sem. Ma sem. A mohamedán, zsidó, buddhista egyformán elismeri, hogy Jézus egy kiváló történelmi személy volt, sőt az izlám egyenesen a kiváló próféták közé sorozza, de azért sem az izlám, sem Buddha követője, sem a zsidó nem keresztény, mert nem hiszi, hogy Jézus a Krisztus. Mivelhogy keresztény csak az lehet, aki ezt hiszi. Az aztán egészen más lapra tartozik, hogy *hogyan* hiszi, de annak, aki keresztény, hinnie kell, hogy Jézus a Krisztus. E hitnek felekezeti sajátos ízét és színét az adja meg, hogy miképpen értelmezi e fogalmat: Krisztus. Ez értelmezés szerint lehet valaki katolikus vagy református, még unitárius is, de aki Jézussal kapcsolatban lába alól kirugta a Krisztus fogalmát, az kirugta maga alól kereszténységét is és lehet monotheista zsidó, vagy mohamedán, vagy atheista buddhakövető, sőt unitárius is, de nem lehet *unitárius keresztény*.

Mint a Krisztus eszméjét, épen úgy nem nélkülözhet még egy dolgot a keresztény vallásnak egy árnyalata sem. Ez a *Biblia*. Minden vallás valamely szentkönyvhöz kapcsolódik, mely a vallás alapítójának tanításait tartalmazza. Minden vallást a maga külön szentkönyve igazol. A buddhaizmust a Tripitakám, az izlámot a Korán, a zsidó vallást az Ótestamentum és a Talmud. A kereszténységet, mely eredetileg a zsidó vallás reformált alakja akart lenni, az Újtestamentummal kiegészült Ótestamentum, a *Biblia*. A XVI-ik század hitújításáig s a katolikus egyházban ma is, a Biblia a hagyománnyal bővül ki. A reformáció a hagyomány hitigazoló tekintélyét elvetette s csak a Bibliát tartotta meg a keresztény vallás igazolásául és alapjául.

Tehát a Krisztus-fogalom mellett van még egy közös alapja a szétágazó, egymástól különböző összes keresztény vallásos felfogásoknak: a *Biblia*. Ezt sem nélkülözheti egy keresztény hitfelekezet sem. Minden árnyalata a keresztény vallásos gondolkozásnak legelső sorban a Bibliával igyekszik önmagát igazolni. Természetesen itt is az igazolás és felfogás különbözőségét a Bibliá-

val szemben elfoglalt álláspont határozza meg. A Bibliával szemben való állásfoglalás a *bibliakritika*, amely más a katolikus, más a konzervatív vagy ortodox protestáns s más a szabadelvű és unitárius felfogás szerint. De bármilyen is legyen ez a felfogás, mint hitigazoló iratot egy keresztény vallásfelekezet sem nélkülözheti a Bibliát. Még az unitárius sem. Nem kárhoztatható ennél fogva Dr. Csiki Gábor, ha „Gondolatok a hit világából“ c. munkájában „minden áron a Bibliából akarja kimutatni az unitárizmus lényegét s azt igyekszik bizonyítani, hogy tulajdonképen a Bibliában semmi sincs, ami ellenkeznék unitárius felfogásunkkal“, amit dr. Fikker János teol. tanár ugyancsak a Ker. Magv. 1939 évi 6-ik füzetében a mű *legnagyobb hibájaként* említ a róla irt ismertetésében.

A Biblia a vallási evolúciónak hű tükre, mely a maga teljességében nagyon szépen mutatja, hogy az ember vallásos hite hogyan fejlődött a legdurvább és legkezdetlegesebb alakjától kezdve fel a Jézus gondolatvilágában megjelent legmagasabb formájáig. Az unitárizmust is ez az evolúció, ez a tökéletesedő kifejlés hozta létre, épen ezért nem mondhatjuk, hogy az unitárizmus lényegét nem tartalmazza a Biblia, sem azt, hogy a Biblia ellenkezik a mi felfogásunkkal. Ha az unitárizmust, az unitárius vallásos felfogást egészében és részleteiben nem tudjuk igazolni a Bibliával és nem is akarjuk igazolni, ha nem tartjuk a Bibliát annak a szentkönyvnek, amely az unitárius keresztény felfogást igazolja s amellyel Dávid Ferenc, Enyedi György, Szentábrahámi Mihály, Ferencz József egyaránt igazolta is, akkor újból kirugtuk magunk alól a kereszténységet.

A Biblia és a Krisztus-fogalom szerves kapcsolatban állnak egymással. Az ótestamentumi partikuláris Messiás fogalom az Újtestamentumban egyetemes jellegű Krisztus-fogalomá terebélyesedik, mint ahogy a zsidó nemzeti vallás Jahveh-istene minden ember Isten-atyjává általánosul. A Messiás az Ótestamentumban nemzeti ideál, kinek Jahvehtől nyert küldetése van a Jahveh népével, Izraellel kapcsolatban. Az újtestamentumi Krisztus emberi ideál, az eszményi ember, az Isten-atyának legtökéletesebb embergyermeké, akinek az Atyától nyert hivatása, hogy megtanítson minden embert, hogy miképen magasztosulhat az ember Isten gyermekévé. Ezért alkotja lényeges és szerves részét a keresztény vallásos felfogásnak a Krisztus-fogalom s kell, hogy nélkülözhetetlen szerves része legyen az unitárius keresztény gondolkodás-

nak is. Csakhogy hozzá vagyunk szokva, hogy amikor a Krisztus-fogalomról van szó, rendszerint a háromsághivők eszével és nem a magunkéval gondolunk e fogalomra, hogy magunknak azt a fáradságot vegyük, hogy bátran, minden háromságellenes elfogultság nélkül szembe nézzünk a Krisztusfogalommal és az emberi lélek bensejéből, belülről kiindulva lélektani és egyben történelmi genezisében tegyük vizsgálatunk tárgyává és a magunk ideális elgondolása szerint foglaljunk vele szemben állást. Ha így cselekszünk, akkor nem leszünk *krisztus-tagadó unitáriusok*, hanem *krisztushívő unitárius keresztények*.

A Bibliának ugy az ó-, mint az újtestamentumi részében elég sűrűn ismétlődő és fontos fogalom a *Lélek* fogalma, mely az I. Móz. 1 : 2 רוח אלהים (ruach elohim = Isten lelke)-jától elindulva az Újtestamentum ἄγιον πνεῦμα-ján keresztül a 381-i konstantinápolyi zsinaton s még inkább az u. n. athanasiusi Quicunque-symbolumban a szentháromság harmadik személyü istenévé lett. *Ezzel* a szentlélekkel nekünk semmi közünk sincs, de a bibliai szentlélek mellett behunyt szemmel, vagy elfordított fejjel nem osonhatunk el. Ez egy oly gyakran ismétlődő, az Újtestamentumban oly fontos szerepet játszó fogalom, a keresztény hitfelfogásnak annyira szerves része, hogy semmiképen sem mondhatjuk, hogy az „ugynevezett Szentlélek fogalmával kapcsolatban“ való vallástétel „teljesen felesleges s nem lényeges része unitárius hitünknek“, „s teljesen felesleges nekünk, unitáriusoknak a Szentlelket tovább hurcolni s közvetítőnek megtartani“, ahogy a dr. Csiki Gábor könyvéről irt már említett ismertetésben olvassuk, A szentlélek fogalma lényeges része kell, hogy legyen unitárius hitünknek épen úgy, mint ahogy lényeges része a bibliai, újtestamentumi felfogásnak is. Nem felesleges ballasztként kell tovább hurcolnunk, hanem rá kell jönnünk, hogy igenis be'etartozik vallásos hitünkbe. Állást kell foglalnunk vele szemben és *meg kell értenünk*, hogy mit jelent a Bibliában és mit kell, hogy jelentsen a *mi* gondolkodásunkban is. E fogalomról sem a háromsághivők elgondolása, hanem a magunk esze szerint kell gondolkoznunk, hogy genezisében megérthessük, felfoghassuk és hitvilágunk lényeges és szerves részévé tehesük.

A Nap évmilliók óta ontja sugarait s még fogja ontani évmilliókon át. Az az energia, mit e sugarak a Naptól közvetítenek, raktározódik el a szerves világ parányi sejtjeiben s válik a

földi élet elemévé. A napsugárban levő potenciális energia változik, mint hő és fény s mint kémiai ható erő a szerves élet nélkülözhetetlen kinetikus energiájává. A napsugár, mely a Nap életető energiáját árasztja szét a világűrben, nem maga a Nap, de hozzátartozik a Naphoz épen úgy, mint ahogy a benne, általa közvetített energia hozzá tartozik minden szerves sejthez. A napsugár az összekötő kapocs a végtelen távolságban levő Nap és a földi szerves világ között, a Nap és Föld között s minden parányi sejt számára megjeleníti, mindenütt jelenlévővé teszi a Napot.

Valahogy ilyenformán vagyunk az Isten lelkével, a ruach-elohimmal, a szent lélekkel is. Ezt érezte az Ótestamentum írója és az Újtestamentumé is, bár egyik így, a másik úgy fejezte ki magát a saját korának nyelvezete, beszédmódja, felfogása szerint. Nekünk is *ezt kell megéreznünk*. Meg kell éreznünk, hogy Istenből állandóan és kifogyhatatlanul árad, sugárzik az ő lelki, szellemi lényének energiája, mely által minden lesz, teremődik, életet, értelmet nyer. Meg kell éreznünk, hogy az Isten legbensőbb lényegéből sugárzó emez energia által lesz az ember azzá, amit Pál apostol *πνευματικόν σῶμα*-nak, szellemiesült formának nevez. Meg kell éreznünk, hogy ennek az emberben tökéletesen érvényesülő irányító tényezővé válása által magasztosul az ember Isten fiává s ezt fejezi ki Pál apostol a Róm. 8:14-ben: „akiket Isten lelke vezérel, azok Istennek fiai.” Meg kell éreznünk, hogy ez az Istenből kifogyhatatlanul és állandóan kisugárzó erő jeleníti meg Istent mibennünk, kapcsol össze övele s képviseli bennünk azt az alkotó, teremő erőt, mely mint az ember szellemiségének kivetítődése az emberi haladást jelentő alkotásokban fejeződik ki.

Isten lényének ez a teremő, éltető, átnemesítő kisugárzása az Isten lelke, a szentlélek. Nem Isten, de Istenből való, mint ahogy a napsugár sem a Nap, de a Naptól való. Szent, mert Istenből, az ő lényéből való, aki egyedül szent. Az emberben helyzeti, potenciális energiaként van jelen, mint ahogy a bányamélyéből felhozott kőszénben ilyenként van jelen a végtelenül sok idővel benne elraktározódott, fényt, meleget, életet adó napenergia. S mint ahogy a hideg szén meggyújtva, izzóvá téve újra fényt, meleget áraszt magából s a benne lappangó potenciális energia ismét azzá válik, ami eredetileg volt, ható, teremő kinetikus energiává: úgy az emberi lélek mélyéből is, ha feltör a benne elraktározódott energia, az Istenből kisugárzó erő, a szentlélek érin-

tésére, teremtő erővé alakul s általa az emberi lélek szent lélekké, az ember pedig Isten fiává, gyermekévé magasztosul. Ezt fejezi ki az I. Kor. 6. 19: „nem tudjátok-e, hogy a ti testetek a benne-tek lakozó szent léleknek temploma?” (v. ö. I. Kor. 3. 16 és II. Kor. 6. 16) és Ef. 2. 22: „Isten hajlékává építették a lélek által“.

Nem felesleges és lényegtelen része hát az unitárius keresztény felfogásnak a szentlélek, amelyet szükségtelen tovább hurcolnia, hanem olyan tárgya a vallásos hitnek, amellyel föltétlenül foglalkoznunk kell, mint a bibliai tanítás lényeges és fontos elemével s amelyet épen *unitárius szempontból* kell megvilágítanunk, értelmeznünk, megértenünk s hitvilágunkban megfelelő helyre állítanunk.

Hogy azonban ezt megtehessük, tudnunk kell, hogy ugyanaz a szó, kifejezés nem minden korban jelentette ugyanazt s ugyaneget a gondolatot különböző korban és helyen különböző emberek sokszor nagyon is eltérő módon öltöztettek az élő vagy írott beszéd köntösébe. A beszéd, a szó, a gondolat egyik érzékeltetési módja s nem mindig tökéletes kifejezési eszköze. Épen e tökéletlenség miatt minden ember más szavakban vetíti ki gondolatait, érzéseit, akaratát s valakit csak akkor értünk meg teljesen, ha gondolatvetítési eszközei a miénkkel azonosak, vagy kifejezéseit azonnal át tudjuk fordítani gondolkodás nélkül a magunk nyelvére. Ellenkező esetben a meg nem értés, vagy félreértés keletkezik. A különböző korok írásait sem tudjuk megérteni másképen, csak úgy, ha rájövünk, hogy milyen szavakkal, kifejezésekkel igyekeztek akkor érzékeltetni a lélekben keletkezett különböző gondolatokat. A vallás gondolatai a beszéd által legnehezebben érzékeltethetők közé tartoznak, mert a lizta elvont fogalmak síkján keletkeznek és mozognak s a keresztény egyház és hitfelfogás története isko!apéldája annak, hogy mennyi félreértésre és indulatkirobbanásra szolgáltatott okot és alkalmat kétezer esztendőn keresztül ugyanazoknak a gondolatoknak beszédben vagy írásban különböző lelki alkatu és lelki tartalmu emberek által más és másféleképen való érzékeltetése, e másféleségből származott meg nem értés és félreértés s nem tudása annak, hogy ugyanazt az elvont gondolatot, vagy fogalmat különböző emberek bármilyen különbözően igyekeznek is érzékeltetni, mégsem tudják oly tökéletesen vetíteni a beszéd által a mások értelmi síkjába, hogy ott a

vetítettel *mindenben azonos* gondolat-, vagy fogalomkép keletkeztek.

Mindezeket figyelembe véve is igazat kell adnunk Simén Dániel azon elgondolásának, mely szerint az unitárius vallásnak *jézusi kereszténységnek* kell lennie. Értve természetesen jézusi kereszténységen a keresztény gondolkodásnak és hitfelfogásnak a Jézus tanításain való felépülését. Ebben az értelemben azonban minden keresztény felekezet magát jézusi kereszténységnek tartja, mert egy sem dobhatja el azt a fundamentumot, mely egyszer veltetett, mely a Krisztus Jézus (I. Kor. 3. 11) és nem fogadható el az az állítás, hogy ortodox szempontból „keresztény az, aki az apostoli hitformát vallja“. Még a legortodoxabb (értsd: a konzervatívizmus által legmegköthetőbb) keresztény teológus is a keresztény vallás alapjának nem az apostoli hitformát vallja, hanem Jézus tanítását, melyet elfogadásra kötelezővé az ő Krisztus-voltának hiteleszen. E felfogás szerint valaki nem azért keresztény, mert az apostoli hitformát vallja, hanem azért vallja az apostoli hitformát, mert keresztény. Aki a logikával ismerős, annak nem kell magyarázni, mi a különbség a kettő között.

Hogy az apostoli hitformában kifejezett hitfelfogás csak a IV. század, nevezetesen a niceaei 325-iki első egyetemes zsinat óta volna formulázva, az sem fogadható el s alapos átgondolás után ez a nézet abszurdumnak tűnik fel. Az apostoli hitforma gondolatai már a niceaei zsinat előtt benne voltak a kereszténység tudatában. Az Újtestamentum iratai mutatják, hogy már az első keresztény század második felében is fordultak elő a keresztények között hitnézeti különbségek, melyeknek elenyésztetésére és a hitbeli felfogás egységesítésére még az apostolok életében történtek kísérletek. E kísérleteknek már korán meg kellett teremteniök a keresztény hitfelfogás rövid összefoglalását, amelyet mint az általános hit kifejezőjét minden valószínűség szerint a keresztény egyházba, a keresztény közösségbe lépőknek el kellett mondaniok megkereszteltetésök alkalmával. Ez ősi, egyszerű, rövid hitvallást bővítelte ki magyarázó hozzátoldásaival a 325-iki niceaei zsinat, mint ahogy az ősi, eredeti tíz mondatba foglalt parancsolatot magyarázó bővítésekkel ellátta a sokkal későbbi kor szerkesztő írója. (Lásd II. Móz. 20 : 2—17 és V. Móz. 5 : 6—21).

Hogy intézményes kereszténység csak a negyedik századtól volna, az sem fedi a történelmi valóságot, hiszen mihelyt meg-

kezdődött a gyülekezetek alakulása, azonnal intézményesülni is kezdett a kereszténység, mert csak az lehetett tagja a gyülekezetnek, aki elfogadta az evangéliumot, hitte, hogy Jézus a Krisztus s ha római vagy görög volt, a több istenben való hitről áttért az egyetlen Isten hitére és megkeresztelkedett. Tehát volt bizonyos kezdeti hitvallás, volt beavatási szertartás, volt gyülekezeti szervezet, mindezek pedig a kereszténység nagyon korai intézményesültségének a jelei. Beszélhetünk ennél fogva őskereszténységről, az első századok kereszténységéről, a niceaei zsinat utáni kereszténységről s i. t., de nem jézusi és intézményes kereszténységről, mert bármilyen alakot is öltött a kereszténység s idegenből importált bárminő tanokkal is vegyült és itatódott át, fundamentuma mindig Jézus volt és legősibb korában is az intézményesültségnek bizonyos formájában létezett.

Egészen más az *irott és iratlan hitvallás* kérdése. Erről a kereszténység minden korszakában lehet beszélni, nemcsak unitárius vonatkozásban. Mindig volt egy általánosan megállapított, szavakba öntött formája a vallásos hitnek, mely az egyház hivatalos hitvallását alkotta és mindig voltak, akiknek gondolatvilágát épen úgy nem fedte ez az általános hitvallás, mint ahogy egy általános méret alapján kiszabott kész ruha sem talál minden testre. Ez a különbözőség teremtette meg a lelkek iratlan hitvallását és ez hozta létre a haeresiseket, különválásokat, az általánostól való elszigetelődéseket a keresztény egyház minden korszakában. Az iratlan hitvallásoknak irottá válása jelzi sokszor a haladás útját a gondolatok tisztulása és tisztább alakban való kifejeződése által.

De az iratlan hitvallás sohasem volt ugyanaz még az unitárius egyházban sem. Ha a *tiszta unitárizmus* felől megkérdezzük Enyedi Györgyöt, Koncz Boldizsárt, Szentábrahám Mihályt, vagy Ferencz Józsefet, egészen bizonyos, hogy műveiben mindenik kisebb, nagyobb mértékben eltérő feleletet fog adni s észre fogjuk venni, hogy korának unitárius gondolkodása szerint a *tiszta unitárizmus szent lángja* mindenik lelkéből más színeződéssel csapott fel. Az unitárius vallás alapgondolatai mindig ugyanazok voltak, mint a keresztény vallás alapgondolatai is, de azokat különböző korokban különféleképpen értelmezték, más és más hozzáadásokkal bővítették. Ezek az értelmezések, hozzáadások alkották tartalmát annak az iratlan hitvallásnak, amely irottá válva, az unitárius val-

lásos gondolkodásban is a fejlődést, haladást jelentette. Az iratlan hitvallások irottá válása azonban sohasem jelenthette és nem jelentheti az *alapgondolatok* megtagadását. Ezek az alapgondolatok alkotják a niceai hitvallásnak is gerincét s ha elhagyjuk azokat a magyarázó toldásokat, amelyek annak a kornak bizonyos körben elterjedt felfogását foglalták magukba és azt a módot, ahogy Jézusnak személyi és hivatásbeli rendkívüliségét kifejezni akarták: fel fogjuk ismerni azokban a magunk hitének alapgondolatait is.

A niceai hitvallás minden magyarázó, értelmező hozzáadástól mentesített, leegyszerűsített alakja a következő:

Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, minden látható és láthatatlannak teremtőjében,

és egy Ur Krisztus Jézusban, ki az Atyától született,

és a szent lélekben, aki éltet, ki az Atyától ered,

és (hiszek) egy szent közönséges apostoli egyházat,

Vallok egy keresztséget a bűnök bocsánatára,¹

remélem a holtak feltámadását és a jövő világi életet.²

Ennek a leegyszerűsített hitvallásnak alapgondolatai *történelmi tények*, melyeket letagadni nem lehet. Kifejezést nyertek azok az újtestamentumi iratokban is, sőt egyenesen onnan származnak, tehát benne voltak az apostoli kor és a niceai első zsinatot közvetlenül megelőző kor keresztényeinek tudatában is és elvitathatatlanul a keresztény közösségbe tartozás föltétele volt már az apostolok korában Isten egységének hite szemben a pogány sokistenhittel, továbbá a Jézus Krisztus-voltának hite, a szent lélekben való hit, a keresztény egyház világmissziójának hite és az a hit, hogy aki a keresztény közösség tagjává lesz s ennek bizonyítékaul megkeresztelkedik, az bűnbocsánatot nyer, valamint a feltámadás hite és az a hit, hogy az ember személyi léte nem fejeződik be a halállal, hanem tovább folytatódik más alakban. Ezeket az alapgondolatokat a kor értelmi színvonalának, vallásos gondoltartalmának megfelelő magyarázó, értelmező hozzáadásokkal bővíteni, módosítani lehet, mint ahogy tette a 381-i konstantinápolyi

¹ V. ö. Csel. 2. 38: keresztelkedjétek meg mindnyájan a bűnöknek bocsánatjára.

² Bereczky S.: A Keresztyén Egyház Története, 206, 207. old.

és az 589-iki toledoi zsinat, de mint történelmi tényeket eltagadni nem lehet. Ezek az alapgondolatok, mint történelmi tények kapcsolják az unitárius vallást az egyetemes keresztény vallásos felfogásba. Ezeknek a kapcsolatoknak szétszakítása az egyetemes kereszténység történelmi talajába kötő gyökérszálaknak a szétszakítását is jelentené, ami sehogy sem lenne szerencsés az unitárius egyházra nézve.

Az unitárius keresztény vallásos felfogás *keresztény konzervativizmus* is és *keresztény progresszivizmus* is. Konzervativizmus, mert mindenképen igyekszik megőrizni a kereszténységnek az evangéliumokban kifejeződő ősi formáját s progresszivizmus, mert a vallásos felfogást mindig igyekszik összhangra hozni az emberi szellem tökéletesedő kifejlése által létrehozott felfogással s a keresztény vallásos felfogásból megtartva azt, ami örökkévaló, a szellemi termelés történelmi régiségtárába helyezi azt, ami valamely kornak a fejletlenebb tudáskörből kilermelődött téves megállapítása volt. Az unitárius hitvallás Hiszekegy kérdésében is ez a helyesen értelmezett konzervativizmus és progresszivizmus kell, hogy vezessen és ez kell, hogy jelentkezék abban a „tisztánlátó, öntudatos unitárius gondolkozásban“ is, amelyről Simén Dániel mondja, hogy „egyedül hivatott arra, hogy tárgyilagos és higgadt megítélésének szűrőlencséjén keresztül, körültekintő óvatossággal mintázza meg és dolgozza ki a kor és lélek kívánalmainak megfelelő unitárius Hiszekegyet.“ Ez az unitárius Hiszekegy azonban ugyanakkor, amikor az unitárius felfogásnak rövid, összesűrített kivonata, egyszersmind az egyetemes kereszténység alapgondolatainak a foglalata is kell, hogy legyen, tehát egyben keresztény és unitárius, azaz *unitárius keresztény* Hiszekegy.

Ennek a Hiszekegynek kibővítése az emberről szóló hitvallással tulajdonképpen csak felszínre hozatala lenne annak a gondolatnak, ami implicite benne van a Hiszekegy ősi alakjában. Ugyanis a Hiszekegy minden gondolata az emberrel van vonatkozásban. Az *ember* az, aki hiszen Istenben, ki az *emberek* atyja; Jézusban, aki Krisztus-voltával kapcsolódik döntően az *ember* lelki világába; a szent lélekben, mely a tapogatózó *emberi* lélekbe áramló isteni erő; az egyházban, melynek az *emberi* társadalmi közösség jobbá tételében van hivatása az istenországának megvalósítása által; az *emberi* lélek erkölcsi megtisztulásának lehetőségében és az *ember* szellemi örökéletében. A használatos Ferencz

József-féle konfirmációi káténkban is észre kell vennünk az emberre vonatkozó szép részt, mely *bibliai alapon* mutatja ki az ember magasabbrendűségét, Istennel szemben való gyermeki viszonyát, az emberek egyetemes testvériségét (33, 34, 36, 38, 39, 40, 108 kérdés). Más egyházak kátéiban is fontos részt alkot az emberre vonatkozó hittani felfogás kidomborítása, tehát eléggé indokolt, ha az emberről alkotott vallásos hitnézet is kifejezést nyer a Hiszekegyben.

Szem előtt tartva, hogy a keresztény hitvallás tárgya mindig az egy Isten, a Krisztus Jézus, a szent lélek, a keresztény egyház, a bűnbocsánat, a feltámadás és a jövő élet, vagy örökélet volt, továbbá, hogy az *ezeokról* való hitvallás-tétel a kor felfogása és lelki szükséglete szerint mindig módosulhatott és módosult is a magyarázó hozzáadások által anélkül, hogy a történelmi alap megtagadtatott volna s figyelembe véve a Krisztus és szent lélek fogalmára vonatkozólag tett fennebbi megjegyzéseket is, az *emberről* való hitvallással bővült *unitárius keresztény* Hiszekegyet következőképen vélem megformulázandónak:

Hiszek egy Istenben, minden látható és láthatatlannak terem-tőjében, az ember gondviselő atyjában.

Hiszek az ember istenfiuságra hivatottságában, minden ember testvériségében.

Hiszek a Krisztus Jézusban, az Isten fiává magasztosult tökéletes emberben, az örök emberi eszményképben.

Hiszek a szent lélekben, az embert Isten gyermekévé tökéletesítő isteni erőben.

Hiszek a keresztény egyház társadalmi hivatásában az Isten országának megvalósítása által.

Hiszem a bűnből való megtisztulást Isten szeretete által.

Hiszem az életnek és a léleknek örökkévalóságát.

E hiszekegy-formulázásnál *látszólag* megváltozott a bűnbocsánat, a feltámadás és örökélet, vagy jövőélet fogalma, de *ténylegesen* a bűnből való megtisztulás, vagy tán helyesebb fogalmazással *megtisztulhatás*, megtisztulás lehetősége Isten szeretete által a bűnbocsánatnak korszerűbb megfogalmazása. Viszont az élet örökkévalósága azt fejezi ki, amit a szerves életnek elpusztíthatatlansága, újabb és újabb alakban való örökös feltámadása jelent, a lélek örökkévalósága pedig az ember személyi létének a testi halál után más létformában való fennmaradásával, tovább folytatódásával azonos gondolat.

Bármiképen is formulázzuk azonban Hiszekegyünket, azt meg kellene előznie az unitárius keresztény vallásos felfogást világos, érthető nyelven, röviden feltáró káténak, ezt pedig lehetőleg egy olyan nagyobb szabású hittani munkának, amely az unitárius hitfelfogás történelmi múltjának és fejlődésének, mint alapnak a bemutatása mellett a mai általános unitárius keresztény vallásos felfogást foglalja rendszerbe és igazolja, hogy mimagunk is és a rajtunk kívül állók is lássák és lássuk világosan és félreérthetetlenül minden vonatkozásban, hogy hát mi ma az unitárius kereszténység. A Szentábrahámi Mihály Summája, mely részben ilyennek íródott s amelynek kivonata a Ferencz József kátéja, ma már nem fedi mindenben a haladottabb unitárius keresztény felfogást, mivel a nagy püspöknek s korának unitárius kereszténységét foglalta rendszerbe, amelytől az azóta történt szellemi fejlődés, haladás következtében bizonyos vonatkozásokban természetesen különböznie kell a miénknek.

De akár egy nagyobb szabású hittani munka, akár káté, akár Hiszekegy íródjék, annak a keresztény vallás alap gondolatain, mint *történelmi alapon* kell felépülnie. A történelmi alapot magunk alól ki nem rughatjuk, mert az adja meg és biztosítja létjogosultságunkat, mint ahogy a növény, a fa is bármily magasra fejlődjék s bármennyire sugározza körül a napfény, csak addig tud élni, míg gyökereit a neki léte adott talajba mélyre ereszti. A leghaladottabb állapotot feltüntető s legmerészebb közlekedési eszköz a repülőgép, de a legbiztosabb kezű repülőgép-vezetőnek s a legtekélyesebb repülőgép utasának is biztonságérzetét a földdel való kapcsolat tudata adja meg, vagyis az a hit, hogy úgy fog a földre visszaszállni, ahogy onnan felemelkedett. A géppel való magasba emelkedés bármilyen nagy legyen, csak a földről indulhat ki és oda is tér vissza s nem a földdel való szakítást jelenti, hanem a földnek egy magasabb horizontális pontból való szemléltetését. A földről teljesen megfelelő, csak a Napot néző s merész lendülettel a Napba repülni akaró Ikaroszok sorsa a lezuhanás, megsemmisülés. Sorsviharok tengere fölött az elérni óhajtott partra a földről el nem felejtkező bölcs Daidaloszok jutnak el. A görög hitregének e tanításáról ne felejtkezzünk el mi, unitárius keresztények se, kiknek hivatásunk a magasba, a vallásos hit, minél magasabb és minél tisztább fényű világába emelkedés, történelmi valóságoknak minél magasabb nézőpontból való szemlélni tudása.

E hivatást csak akkor teljesíthetjük, ha a történelmi tények szilárd talajjáról nemcsak felemelkedni, hanem egy magasabb nézőpont megnyerése után oda vissza is tudunk szállani s tört szárnyakkal hullaroncsként nem visszazuhannunk.

A kereszténység világitó és melegítő, életet adó fehér fény-sugara a különböző fejlődési fokozatot és irányzatot jelző felekezeti színes sugarakból tevődik össze. Ezeknek egyik legértékesebb része kell, hogy legyen az unitarizmus is, de csak akkor lesz az, ha az ész prizmájának tulságos mértékű igénybe vétele által nem igyekszünk mindenképen eltávolítani a közös forrás fényugarától s ha a Simén Dániel által ajánlott „tárgyilagos és higgadt megítélés“-ről, „körültekintő óvatosság“-ról egy pillanatig sem feledkezve meg, nem csupán unitáriusok, hanem *unitárius keresztények* is akarunk lenni s vallásunk, Hiszekegyünk sem csak unitárius vallás és Hiszekegy lesz, hanem *unitárius keresztény vallás és Hiszekegy.*

Zoltán Sándor.

Harmincöt évem számadása.

*Pár év csak és a szószerinti
két emberöltő szürke hamvát
alázatos fejemre hinti.*

*Megdülhatok hát pillanatra,
mint magvető, ki Péter-Pálkor
jégverte buza közt aratna.*

*Hogy is volt? — Lettem — nem-akartan —
s felnőve, minden lét-barázdát
a tiz körmömmel felkapartam,*

*talajt magvamnak még se lettem.
Felrengtem vérző végtagokkal
— termőföld nélkül — földreverten.*

*Hittem, reméltem, kusztam, másztam,
a jégverést imával üztem:
valahol mégis elhibáztam.*

*Csak látom: egyre fogy a pálya
s úgy állok itt az égbe-nyulva,
mint hullott multam képjafája . . .*

Fülöp József.